

сифатида мустакил сўз туркумларига бирлаштирилган. Кўп компонентли фразеологик антонимлари мавжуд инглизча матнларни қорақалпоқ тилига таржима қилишда юқоридаги қоидаларни ҳисобга олиш зарур.

Икки ва тўрт компонентли фразеологик антонимларга амалий мисоллар келтирамыз:

• **Dry behind the ears** – темир қанат болган

Wet behind the ears – аўзының сарысы кетпеген;

• **Hard in the mouth** – суўлыққа таслайтуғын –(асаў)

Light in the mouth – суўлықтың кереги жок; (жуўас);

• **Fine and dandy** – қадир- қымбатлы

Cheap and nasty –пулы арзанның сорпасы татымас;

Фразеологик антонимлар барча фразеологизмлар каби турли категориядаги сўз туркумларини ўз ичига олиши мумкин. Бу ҳодиса қиёсланаётган тиллардан олинган мисолларда яққол намоён бўлади.

Адъектив компаратив фразеологик бирликлар структурасини тадқиқ қилиш натижалари тадқиқ қилинаётган типдаги фразеологик бирликларнинг энг кўп қўлланадиган структур моделлари ҳақида тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

Тадқиқотда қиёсланаётган тилларнинг компаратив фразеологик бирликлари вариантлилиги муаммоси ўрганилган бўлиб, бунинг натижасида инглиз ва қорақалпоқ тилларининг компаратив фразеологик бирликлари аниқланган.

Тадқиқ қилинган компаратив фразеологизмларнинг семантик таҳлили тўлиқ структур-семантик

эквивалентлар маъно ҳажми ҳамда танлаб олинган лексик воситаларга кўра ўзаро мос келишини кўрсатди, бу эса ўрганилаётган бирликлар семантикасида сезиларли умумийликни кўрсатади. Эквивалент бирликларда озиқ-овқат махсулот, модда, металл, қотишма, минерал, фойдали қазилма, фауна, флора дунёси вакилларини ифодаловчи от ўхшатиш объекти сифатида иштирок этиши мумкин, уларнинг ҳар бири тадқиқ қилинаётган бирликлар семантикасида муайян роль ўйнайди.

Компаратив фразеологизмлар семантикасини тадқиқ қилиш маълум микдордаги компаратив фразеологизмлар тўлиқ қайта талқин қилинганини кўрсатди. Иккиламчи номинация асосидаги фразеологизмлар инглиз тилида кўпроқ учрайди. Компонент таркиби тўла қайта талқин этилган иборалар қорақалпоқ фразеологизмлари учун хос эмас.

Компаратив фразеологизмлар антонимияси синонимияга қараганда сезиларли даражада кам учрайдиган ҳодиса, бироқ фразеологик антонимлар компаратив фразеологик бирликлар парадигматикасида сезиларли қатламни ташкил этади.

Таҳлил қилинган тил материаллари компаратив фразеологик бирликларнинг структур тузилишида сезиларли умумийликни кўрсатди. Ҳар бир тилдаги адъектив компаратив фразеологизмларнинг ўзига хослиги уларнинг семантикасида яна-да ёркинроқ намоён бўлади.

Адабиётлар

1. Айназарова Г. Симметричные двухкомпонентные фразеологизмы в каракалпакском языке: автореф. дисс... канд. филол. наук. –Нукус: 2000.
2. Алехина А.И. О системных закономерностях антонимии во фразеологии. –Минск: 1975. –С. 19.
3. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. –Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. –С. 208.
4. Джумамуратов Т. Русско-каракалпакский фразеологический словарь для школьников. –Нукус: «Каракалпакстан», 1985. –С. 204.
5. Любова А.Н. Адъективные компаративные фразеологизмы в английском, немецком и норвежском языках: общее и специфическое: Дис..., канд. филол. наук. 10.02.04. 2009. –С.207.
6. Наурызбаева С.Т. «Фразеологические единицы в каракалпакско-русском словаре». - Т.: «Фан», 1972.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада инглиз ва қорақалпоқ тиллари компаратив фразеологик бирликлари антонимияси қиёсий таҳлил қилинган. Ишимизда фразеологик антонимия муаммоси фразеологияда синонимияга қарама-қарши категория сифатида ёритилган ва у билан илмий жиҳатдан ҳамбарчас боғлиқликда ўрганилган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье приводится анализ антонимии сравнительных фразеологических единиц английского и каракалпакского языков. В данной работе проблема фразеологической антонимии выделена как категория, противоположная фразеологической синонимии и с научной точки зрения изучено в тесной связи с ней.

SUMMARY. This article provides an analysis of the antonymy of comparative phraseological units of the English and Karakalpak languages. In this article, the problem of phraseological antonymy is singled out as a category opposite to phraseological synonymy and from a scientific point of view, is studied in close connection with it.

ШЕКСПИР СОНЕТЛЕРИН КАРАҚАЛПАК ТИЛИНЕ АЎДАРЫЎДЫҢ АЙРЫМ ЛЕКСИКАЛЫҚ ХӘМ СТИЛИСТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЭЛЕРИ ҲАҚЫНДА

З.М.Турсынмуратова – докторант

Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: шеърый таржима, сонет, пародия, ирония, лиризм, таржиманинг адекватлиги.

Ключевые слова: поэтический перевод, сонет, пародия, ирония, лиризм, адекватность перевода.

Key words: poetical translation, sonnet, parody, irony, lyricism, adequate translation.

Шекспирдың трагедиялары, комедиялары, сонетлери көп заманлардан берли жәхән көлеминде көплеген китап оқыўшыларын театр-сахна шеберлерин, әдебият хәм театр изертлеўшилерин, аўдармашыларды өзине тартып келмекте. Олардың айрымлары ҳаққында (мысалы, «Гамлет» трагедиясы) жазылған мақала, монография, изертлеўлердин көлеми сол шығармалардың өзининг көлемине қарағанда бирнеше жүзлеген мәрте артық деген пикир таралған изертлеўшилер арасында.

Шекспирдинг мине усындай оқыўшылардың, аўдармашылардың, изертлеўшилердин дыққат орайынан шетте қалмай қиятырған шығармаларының бири – оның сонетлери.

Шекспирдинг аты қарақалпақ оқыўшыларына, әдебий орталығына рус тили аркалы өткен әсирдин 20-30- жылларынан баслап белгили бола басады. Сондай-ақ, бул жыллары Шекспир шығармаларының айрымларының өзбекше, қазақша, татарша аўдармаларының пайда болыўы да үлкен әхмийетке ийе болды. Ал тиккелей қарақалпақ тилине Шекспир шығармалары өткен әсирдин 60-70- жылларында аўдарыла басады. («Отелло», «Ромео хәм Джульетта», «Гамлет», «Юлий Цезарь»; «Отелло» трагедиясы сахналастырылды (1970).

Ал Шекспирдинг сонетлерине келетуғын болсақ, оларды аўдарыўға биринши қол урған шайыр - Ибраһым Юсупов болды. Ол Шекспирдинг бир неше сонетлерин үлкен шеберлик пенен аўдарып қарақалпақ

оқыўшыларына усинды. Бул қарақалпақ поэзиясында сонет жанрының пайда болыуына жол ашып берди хәм Ибраһым Юсуповтың өзи бириншилерден болып оригинал сонетлер циклын дөретти. 1981- жылы шайыр Марат Қарабаевтың Шекспир сонетлериниң қарақалпақша аудармасының толық вариантын жариялауы қарақалпақ поэзиясында хәм аудармашылық тарийхында елеули кубылыс болды. Марат Қарабаевтың бул жеке таяргерлик хәм жуўапкершилик, кең профессионализм хәм излениўшилик пенен қатнас жасағаны оқыўшылар хәм әдебиятшыларды бийпарқ қалдырмады. Бул сонетлер елеге дейин өзиниң жаңалығын жоғалтқан жоқ десек болады. Тилекке қарсы бул сонетлердиң жаңа аудармасы пайда болмай атыр.

Сонет дегенде биз лирикалық шығарманың бир түрин түсинемиз. Оның баслы айырмашылығы – шайыр өзиниң айтайын деген ой пикирин бар жоғы 14 қосық қатарына жайластырған болыуы керек. Бул қосық қатарларының өз-ара байланысы да түрли көриниске ийе болыуы мүмкин. Мысалы: еки төртлик (төрт қатарлы бәнт-катрен) хәм еки үшлик (үш қатарлы бәнт-терцит) ямаса үш төртлик (катрен) хәм бир екилик (еки қатарлы+бәнт-дистих). Бул еки жағдайда да ақырғы үшлик (терцит) хәм екилик (дистих) шығарманың бәнт басары есапланады.

Әлбетте, Шекспир де сонет жанрының бул курамалы формасын хәм стиллик өзгешеликлерин есапқа ала отырып, күнделикли әпиўайы сөзлерди, сөз бирикпелерин, жай синтаксислик курамаларды пайдаланыў арқалы оларға жаңаша мазмун, жаңаша түс береді. Усы жағынан Шекспирдиң сонетлери өзинен бурынғы хәм заманлас шайырларының күнделикли турмыстан узакласқан жүдә көтеріңки рухтағы, бәлент пафосқа толы романтикалық стильдеги жазылған сонетлеринен өзиниң әпиўайылығы, халықтың сөйлеу тилине жақынлығы менен айырылып турады. Оннан қалаберсе, Шекспир ақырғы бәнт басар екиликке (дистих) айрықша дыққат аўарады. Ол жуўмақлаўшы пикирдиң парадоксылығына, тосыннанлығына, оригиналлығына ериседи. Шекспир сонетлерине тән өзіншеликлерин көрсететуғын белгилер, әлбетте жоқарыдағы айтылғанлар менен шекленбейди. Олардың анағұрлым көп болатуғынлығы белгили. Мине усы аты аталған белгилердиң өзи-ақ Шекспир сонетлериниң аудармашылары ушын үлкен қыйыншылықлар, тосқынлықлар пайда етип келген. Бул тосқынлықларды жеңип өтиў хәр аудармашыда хәр қыйлы кешкен. Биз буны қарақалпақ шайыры, аудармашы Марат Қарабаевтың тәжірийбесинен көрмекшимиз. Ол Шекспирдиң 130 - сонетин төмендегіше аударған.

Жулдызға мегземес оның көзлери,
Ләбин хинж-мәржан деўге жарамас
Қардай аппак емес мойны, төслери,
Тек арқандай буратылар қара шаш.
Дамаск гүллери не қызыл яки ақ-
Теңеп болмас оның жүзиниң реңкин.
Бедени қадимги беденлердей нақ,
Нәзик бийнепшедей емес хәм көрки.

Хүсни келбетинен айрықша сыпат,
Жетилискен нышан таппайсаң хасла.
Билмедим қудайда қандай салтанат,
Сәўдигим жер басып қәдемин таслар.

Деген менен барлық мақтаўлылардан,
Кем емес ал, бәлким артық олардан. [1]

Шекспир дөретпелериниң бир қатар изертлеушилериниң тастыйықлаўларына қарағанда, 130 - сонет сол дәуирдеги Батыстағы хәм Шығыстағы мухаббат лирикасының илахий романтикалық усылда дөретилген үлгилерине пародия сыпатында жазылған деп есапланады. Шекспир ушын мухаббат үлгиси –

аспаннан түскен илахий нашарлар емес, ал қара жерди қайра басып жүрген, күнделикли турмыс ғұмрашылығы менен бәнт әпиўайы нашар. Сонлықтанда сонеттиң лексикалық курамы жүдә әпиўайы сөзлерден ибарат, стиллик хәм синтаксислик дүзилиси де әпиўайы сөйлеу тилине жақын. Шайыр бул жерде өз тастыйықлаўларына оригинал поэтикалық түс бериў ушын дәлиллеллеудиң кери бийкарлаўдан келип шығатуғын тәсилинен өнимли пайдаланған. Соның ушын да сонеттиң тийкарғы ой пикириниң айқынласыуында болымсыз фейиллердиң (мегземес, жарамас, болмас, таппассаң) хәм болымсыз, инкарлаўшы қосымталарды қабыл еткен түрли атамалардағы сөзлердиң (аппак емес, бийнепшедей емес, кем емес) орны үлкен. Шекспир өзи кеўил берген сәўдигиниң келбетиниң, шырайының идеалдан аўлақ екенин мойынлаўдан тартынбайды. (мысалы, Жулдызға мегземес оның көзлери, хәм т.б.). Ол бул арқалы тийкарсыз, сыйқақ салыстырыўларға курылған, курғақ, жансыз көтермелеулерден ибарат қосықлардың авторларын қатаң сатиралық сынға алады. Соның менен бир қатарда өз сәўдигиниң бойынан «айрықша сыпат, жетилискен нышан» таппасада, оның «барлық мақтаўлардан кем емес ал, бәлким артық олардан» деген поэтикалық жуўмақтың күтилмеген тастыйғын жүзеге шығарады. Бул шайырдың өз сәўдигине болған ықласының, сезиминиң ҳақыйқый шын екенлигинен дерек береді.

М.Қарабаевтың 130 - сонетти аударғанда ерискен табысларының айрым қырларын ашып бериўде аударма текстин оның русша оригиналы менен салыстырып талқылаў жақсы нәтийже беретугынын айтыўымыз керек. Белгили болғанындай, М.Қарабаев ушын оригинал текст орнын С.Маршактың Шекспир сонетлериниң русша аудармасы ийеледи. Усының өзи-ақ М.Қарабаевтың аудармаларының бирқанша нәтийжели шығыуына өзиниң тәсирин тийгизди десек асыра айтқан болмаймыз. Өйткени аударма теориясы хәм әмелиятының жетик маманы, рус әдебияттануы илиминиң көрнекли ўәкили Э.Эткиндиң пикиринше, Шекспир сонетлериниң рус тилиндеги аудармаларын түсинип аңлаў, қабыллаў тарийхында С.Маршактың аудармалары ең ири ўақыя болды...Э.Эткиндиң айтыўынша С.Маршактың аудармасында Шекспир сонетлериниң маңлайы ашылып қалды...XX әсирдиң 40-60- жылларындағы кітап оқыўшылары оларды өз дәуириниң шығармалары сыпатында қабыл етти, оларға композиторлар намалар жазды, олардың тиражлары көп мыңлаған санда жәмийетлик хәм үй кітапханаларына тез ўақыттың ишинде тарап кететуғын болды [2]. Мине усындай жағдайлардың өзи ақ С.Маршак тәжірийбеси соңғылығында көп ғана аудармашылар ушын үлкен тәжірийбе мектебине айналып кетиўине тийкар болды. М.Қарабаевты да усы мектептен сабақ алған, үйренген аудармашылардан бири десек болады.

130 - сонеттиң С.Маршак тәрәпинен аударылған русша оригиналының текстин келтиремиз:

Ее глаза на звезды не похожи,
Нельзя уста кораллами назвать,
Не белоснежна плеч открытых кожа
И черной проволокой выются прядь.
С дамасской розой, алой и белой,
Нельзя сравнить оттенок этих щек.
А тело пахнет так, как пахнет тело
Не как фиалки нежный лепесток.

Ты не найдешь в ней совершенных линий,
Особенного света на челе,
Не знаю я как шествуют богини,
Но мила ступает о землю.

И все же она уступит тем едва ли
Кого в сравненьях пышных оболгали. [3]

Салыстырып қарайтуғын болсақ, М.Қарабаевтың аудармасы С.Маршактың русша аудармасына тийкарланып иске асырылған. Бул оған жүдә қол келген, өйткени, биз жоқарыда көрсетип өткенимиздей, С.Маршактың Шекспирдің англисше оригиналын оның тийкарғы мазмун-мәнисине, ой пикирине нұқсан келтирмей айрым образларды, сөз хәм сөз бирликлерин ықшамлап заманагөйлестиргенін, қатаңрақ, турпайырақ деген жерлерин сыпайыластырғанын, жумсартқанын билемиз.

Усы жағынан қарайтуғын болсақ, С.Маршактың хәр тәрепкеме жетик аудармасы М.Қарабаевтың аудармасына да унамлы тәсир еткенінің гуыасы боламыз. Бир қарағанда-ақ М.Қарабаевтың аудармасы С.Маршактың аудармасы менен сөзбе-сөз, қатарма-қатар, бәнтпе-бәнт сәйкес келеди десек болады. Бирақ бул С. Маршактың текстин булжытпай тәкирарлаған дегенди билдирмейди. Керисинше, М.Қарабаев үлкен дәретиўшилиқ, тапқырлық, излениўшилиқ хәм билимданлық пенен қатнас жасаған хәм бирқанша унамлы нәтийжелерге ерискен.

С.Маршак сонетти тийкарынан 10-11 буўынлы бес бунақлы ямба қосық өлшеминде аударған. Бул оригиналдың қосық өлшеминде де сәйкес келеди хәм лирикалық қахарманның пикирлер соқлығысыўына толы, бирақ өзлигин, беглигин жоғалтпаған халдағы ишки монологын жеткерип бериўде орынлы ислетилген. М.Қарабаевта буған сәйкес қосық өлшемин таба билген. Қарақалпақша еки буўынлы силлабикалық өлшем англисше хәм русша оригиналларға тән ритмикалық бир қәлипликти, жай хәм жанлы сөйлеў тилине жақын ырғақ, интонацияларды жеткерип бериўге жәрдем еткен. Олар қарақалпақ тилинде де өзиниң жүдә үйлесимли ырғақ, интонациясын тапқан. Бул, әлбетте, аудармашының табысы.

Енди мақала ақырында М.Қарабаевтың аудармасы бойынша онша әхмийетке ийе болмаған кишигирим еки ескертпени киргизийди мақул көрдик. Оларды аудармашыларымыз ушын пайдасыз болмайды деп ойлаймыз. Бириншиси: сонеттиң қарақалпақша аудармасының бириниң бәнтиниң үшінши қатарын «Қардай аппақ емес мойны, төслери» деген гаптен куралған. Бундағы «төслери» сөзи сәл орынсыздай туйылады. Өйткени «төс» сөзи улыўма адам денесиниң көкирек бөлиминиң улыўмаласқан атамасы хәм қарақалпақ тилинде рус ямаса англис тилиндегидей хаяллар көкирегиниң өзіне тән спецификасы есапка алынбайды. Буны атаў ушын қарақалпақ тилинде жалғыз сөз бар-ол «сийне» сөзи хәм ол тек хаяллар көкиреги ҳаққында гәп кеткенде ислетиледи. Ал сонетте де хаял, сәўдик ҳаққында гәп кетип атырғанын есапка алсақ, «төслери» сөзиниң орнына «сийнелери» сөзин пайдаланғанда сонеттиң қарақалпақша аудармасы утса утар еди да, бирақ уттырмас еди деп ойлаймыз. Оннан қалаберсе уйқасқа да келип тур. Ал екинши ескертпениң мазмуны төмендегилерден ибарат. Сонеттиң үшінши бәнтинде «Билмедим, қудайда қандай салтанат» деген қатар бар. Оның мәнисі: қудайға салтанат пенен жүриў тән деген мәнини билдиреди. Ал келеси төртинши қатарда буған сонеттиң лирикалық қахарманының сәўдигиниң жер басып адымлап жүретуғыны қарсы қойылған. Бул

салыстырмалы қарсы қойыўлар англисше, русша оригиналларда да хәм қарақалпақша аудармаларда да өз дийдине жеткен, образлар күшейиўине хызмет етип тур. Бирақ бул жерде де азырақ лекин деген жери бар. Ол қудай сөзи менен байланысly. Ислам хәм христиан динлеринде Қудай, Алла жалғыз деген түсиник бар хәм олар менен хешнәрсени, хешкимди салыстырыўға болмайды. Ал, бул динлерден бурынғы бирқатар динлерде, мифологиялар да, Бас Қудайдан басқа екинши дәрежели көплеген қудайлардың болатуғыны мәлим. Олардың ишинде ер қудайларда, хаял қудайларда болады. Усы жағдайды есапка алсақ, сонеттеги лирикалық қахарманның сәўдигиниң жүрисиниң улыўма жыныссыз қудайдың жүрис салтанатына емес, ал хаял қудайдың жүрис салтанатына салыстырмалы қарсы қойылыўы жөн хәм логикаға дурыс келеди. Сонлықтан да, С.Маршак «бог» қудай деп емес, ал богиня (хаял қудай) деп алады. Ал М. Қарабаевқа келетуғын болсақ, ол тиккелей «қудай» деп алады хәм бул түсиниктиң жынысый жағы аудармашының дыққатынан шетте қалады. Оннан қалаберсе қарақалпақ тилинде «қудай» сөзи бәрхама «ер» сөзи менен пикирлес байланыста болып келеди. Сонлықтанда лирикалық қахарманның сәўдигиниң жүрис хәрекетлериниң ер қудайдың жүрис салтанаты менен қарсы қойылып салыстырылыўы олардың арасындағы логикалық байланыстың бирқанша нәтәбийийлеў екенинен дерек берсе керек: биреўи – нашар, биреўи – ер. Аудармашы бул кишигирим нақолайлыққа жол қоймаўы мүмкин бе еди? Бизиң пикиримизше, мүмкин еди. Өзбек тилинде маъбуд (ер қудай), маъбуда (хаял қудай), илоҳ (ер қудай), илоҳа (хаял қудай) деген сөзлер бар. Қарақалпақ тилинде қолланылған «маъбуд» я «маъбуда» сөзлерин биз ушыратпадық. Ал илаҳ сөзине байланысly сөзлердиң күнделикли турмысымызда жүдә көп пайдаланып жүргениниң гуыасымыз: илаҳий, я илахим!, илаҳият, Илаҳида хәм т.б. Демек, биз тилимизде қудай мәнисиндеги «илаҳ», «илаҳа» сөзлерин қоллана берсек боладығой. Бирақ негедир қолланбай келгенбиз. Буның биринши себеби, бизиңше, қарақалпақ тилиниң сапалы түсиндирме сөзлигиниң жоқлығы, ал бир еки барының әбден ескирип қалғаны хәм күнделикли сөйлеў тилимиздеги, фольклорлық шығармалардағы, көркем әдебияттағы гезлесетуғын есап сансыз әжайып сөзлердиң усы ўақытқа дейин сөзликлерден өз орнын таппағанында деп билемиз. Түсинген адамға сөзликлер аудармашылардың ең жақын хәм исенимли жәрдемшилери. Буны терең түсинген аудармашылардың бири М.Қарабаев болды десек алжаспаймыз. Бул оның көп санлы аударма дәретпелеринде өз сәўлесин тапқан. Биринши гезекте бул оның Шекспир сонетлериниң аудармаларында көзге тасланады. Жоқарыда биз әмелге асырған 130 - сонеттиң қысқа хәм үстиртинлеў талланыўының өзи-ақ усының гуыасы. Биз усы арқалы М.Қарабаевтың бул аудармада айрым кемшиликлерге қарамастан, оригиналға тән, пародиялық-ирониялық, эмоционал қәсийет-белгилерин жетерли дәрежеде ашып бере алғанлығын, аудармашы сыпатында елеўли дәретиўшилиқ табысқа ерискенін көрдик.

Әдебиятлар

1. Шекспир В. Сонетлер. Рус тилинен аударған М.Қарабаев. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1981.
2. Шекспир В. Сонеты. Перевод с английского С.Маршака. –М.: Художественная литература. 1994.
3. Эткинд Е. Об условно поэтическом и индивидуальном. (Сонеты Шекспира в русских переводах). Мастерство перевода. - М.: 1966.

РЕЗЮМЕ. Мақола Шекспир сонетлариниң қарақалпақ тилига таржимасиниң лексик ва стилистик хусусиятларини кўриб чиқишға бағишланған. М.Қарабаев томонидан қилинған 130-сонет таржимаси, айрым хатоларға қарамай, русча асл нұсхадағы пародия-ирония ва эмоционал кайфиятти етарлича тўлиқлик билан очиб беради.

РЕЗЮМЕ. Статья посвящена рассмотрению лексических и стилистических особенностей перевода сонетов Шекспира на каракалпакский язык. Перевод 130-го сонета, выполненной М.Карабаевым, несмотря на отдельные погрешности, с достаточной полнотой раскрывает пародийно-ироническую и эмоциональный настрой русского оригинала.

SUMMARY. The article is devoted to the review of lexical and stylistic features of the translation of Shakespeare's sonnets into the Karakalpak language. The translation of the 130th sonnet, made by M. Karabaev, despite some errors, reveals with sufficient completeness of the parodic-ironic and emotional mood of the Russian original.